

doi: 10.15407/dse2015.03.007

УДК 316.42

О.В. МАКАРОВА

чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук
заст. директора з наук. роботи
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України
E-mail: makarova_h@ukr.net

О.М. ХМЕЛЕВСЬКА

канд. екон. наук, старш. наук. співроб., пров. наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України
E-mail: kh_o@ukr.net

**ТИПОЛОГІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ**

Людський розвиток як наукова категорія є досить складним та багатоаспектним об'єктом дослідження. Аналіз стану та тенденцій людського розвитку в регіонах України у 2004–2013 роках демонструє збереження значної міжрегіональної диференціації за основними характеристиками людського розвитку, а також виявляє низку негативних внутрішньорегіональних особливостей. З урахуванням виявлених тенденцій та з метою обґрунтованої ідентифікації типів регіонів за динамікою і характеристиками людського розвитку запропоновано використання наукового методу типологізації. Окреслено методологічні підходи до типологізації регіонального людського розвитку, зокрема, з урахуванням її функціональних та процедурних особливостей. Виявлено типи регіонального людського розвитку за ознаками прогресу. Запропоновано ідентифікувати такі основні типи людського розвитку у регіонах України: гармонійний, інертний, асиметричний, атиповий. Побудовано схему використання результатів дослідження для розробки регіональної політики.

Ключові слова: регіональний людський розвиток, індекс регіонального людського розвитку, типологізація людського розвитку, регіональна політика, інструменти політики.

Е.В. Макарова

чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук
зам. директора по науковій роботі
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України
01032, Київ, бульвар Т. Шевченка, 60
E-mail: makarova_h@ukr.net

О.М. Хмелевская

канд. екон. наук, старш. науч. сотруд., вед. науч. сотруд.
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України
E-mail: kh_o@ukr.net

© МАКАРОВА О.В., ХМЕЛЕВСЬКА О.М., 2015

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Человеческое развитие как научная категория — достаточно сложный и многоаспектный объект исследования. Анализ состояния и тенденций человеческого развития в регионах Украины в 2004–2013 годах демонстрирует сохранение значительной межрегиональной дифференциации его основных характеристик, а также показывает ряд негативных внутрорегиональных особенностей. С учетом выявленных тенденций и с целью обоснованной идентификации типов регионов по динамике и характеристикам человеческого развития предложено использование научного метода типологизации. Очерчены методологические подходы типологизации регионального человеческого развития, в частности, с учетом ее функциональных и процедурных особенностей. Выявлены типы регионального человеческого развития по признакам прогресса. Предложено идентифицировать такие основные типы человеческого развития в регионах Украины: гармоничный, инертный, асимметричный, атипичный. Построена схема использования результатов исследования для разработки региональной политики.

Ключевые слова: региональное человеческое развитие, индекс регионального человеческого развития, типологизация человеческого развития, региональная политика, инструменты политики.

O.V. Makarova

Member of the NAS of Ukraine, Dr. of Sciences (Economy), Deputy Director for Science
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Kyiv, blvd. Taras Shevchenko, 60
E-mail: makarova_h@ukr.net

O.M. Khmelevska

PhD Economics, Leading Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Kyiv, blvd. Taras Shevchenko, 60
E-mail: kh_o@ukr.net

THE TYPOLOGY FOR REGIONAL HUMAN DEVELOPMENT: PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE USE

The human development as a scientific category is the multifold and difficult enough object of research. The analysis of the state and trends of the human development trends at the regions of Ukraine during 2004–2013 shows the preservation of considerable interregional differentiation according to the basic descriptions of human development, and also finds out the row of negative inner regional features. The typology as a scientific method is offered taking into account the discovered tendencies and for the purpose of the reasonable identification of the types of regions by the dynamics and the descriptions of human development. The methodological approaches to the typology of regional human development are outlined particularly taking into account their functional and procedural features. The attempts of exposure of the types of regional human development are carried out according to the signs of progress. It is suggested to identify such basic types of human development in the regions of Ukraine as the balanced type, the inertial type, the asymmetric type, the atypical type. The scheme for using of the results of the research is built for the development of regional policy.

Key words: regional human development, index of regional human development, typology of human development, regional policy, instruments for policy.

Постановка проблеми типологізації регіонального людського розвитку зумовлює поєднання по суті автономних теоретичних напрямів (людський розвиток, регіоналістика, просторова диспропорційність, нерівність соціального розвитку, управління соціальною системою) зі специфічним методом наукового пізнання — типологізацією. Застосування таких міждисциплінарних знань дозволить краще ідентифікувати ключові ознаки регіонального людського розвитку в Україні, обґрунтувати алгоритм його оцінки для розробки ефективної регіональної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У 1990 році опублікований перший глобальний Звіт з людського розвитку (далі – Звіт) [1]. Керівник проекту – Махбуб уль Хак (Mahbub ul Haq) (1934–1998), відомий пакистанський економіст, автор ідеї розрахунку Індексу людського розвитку. У цьому Звіті надаються такі характеристики аспектів людського розвитку: «balance» (варіанти пер. на укр. – баланс, рівновага, гармонійність), «critical imbalance» (критичний/небезпечний дисбаланс/невідповідність). У Звіті–1990 наведено і т. зв. «баланс людського розвитку» (balance sheet of human development), де зіставлені досягнуті надбання за певними критеріями (human progress) та наявні позбавлення/депривації (human deprivation). У Звіті–1992 вперше вжито словосполучення «сталий людський розвиток» (sustainable human development), «оптимальний баланс між навколишнім середовищем та людським розвитком» (optimum balance between the environment and human development), у Звіті–1993 – «групи позбавлених/виключених» (the groups excluded). У Звіті–1997 наведено періоди прогресу та стагнації одного з аспектів людського розвитку (на прикладі динаміки показника бідності по регіонах світу, починаючи з 1950 року), а у Звіті–1998 досліджено питання розбалансованості/нерівномірності (unbalanced) та відсутності рівноваги (unequal) споживання та людського розвитку [1].

У 2001 році команда з підготовки Національного звіту людського розвитку Індії (Rajeev Malhotra, Arvinder S. Sachdeva, S. V. Ramanamurthy et al.) представила оригінальну методологію «Радар Розвитку» (Development Radar), яка дозволяє відстежити доволі складну просторову динаміку регіонального людського розвитку [2]. Для кожного зі штатів Індії за спеціально нормованою шкалою була побудована «пелюсткова» діаграма, що відображала досягнення кожного штату (у тому числі по міських та сільських поселеннях) протягом 1980–1990-их років за вісьмома відібраними індикаторами. Автори цього національного звіту для характеристики регіонального людського розвитку та його аспектів використовували терміни «balanced» (збалансований, гармонійний), «symmetrical» (симетричний), а для його прогресу – терміни «steady» (невпинний, сталий, надійний), «significant» (значний, суттєвий), «marginal» (незначний, такий, що знаходиться на межі) [2].

В Україні теоретико-методологічні підходи до вимірювання людського розвитку на регіональному рівні розробляли С. Пирожков (S. Pyrozhhkov), О. Власюк (O. Vlasuk), Е. Лібанова (E. Libanova), Н. Власенко (N. Vlasenko), О. Макарова (O. Makarova), О. Гладун (O. Gladun), В. Шишкін (V. Shishkin), О. Грішнова (O. Grishnova) та ін. Першу систематизацію здобутків та проблем регіонів у сфері людського розвитку за оновленою Методикою [3] здійснено у 2012 році Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України [4]. Вказана комплексна монографія та інші публікації вітчизняних фахівців з цієї проблематики дають змогу зробити такі основні висновки: 1) міжрегіональна диференціація за різними аспектами людського розвитку залишається доволі значною; 2) тенденції внутрішньорегіонального людського розвитку демонструють небажану сталість окремих негативних характеристик; 3) суттєвою є міжпоселенська диференціація показників, що створює значний дисбаланс у забезпеченні можливостей людського розвитку залежно від місцевості проживання. Наведені висновки обумовили необхідність поглиблення досліджень у цьому напрямі, зокрема щодо пошуку нових закономірностей регіонального людського розвитку.

Серед нещодавніх вітчизняних публікацій, присвячених розробці нових методологічних підходів до оцінювання людського розвитку і проблемі його типологізації, варто вказати на праці О. Макарової (O. Makarova), Г. Герасименко (G. Gerasymen-

ко) та Т. Калашнікової (Т. Kalashnikova). У роботі [5] досліджено чинники прогресу людського розвитку в Україні, рівень конвергенції регіонів за його основними характеристиками, здійснено групування регіонів за певними ознаками людського розвитку. Теоретичні та практичні підходи до типологізації людського розвитку як глобального соціального процесу запропоновані у роботах [6, 7], де розглядаються поняття «незбалансований людський розвиток» (non-balanced human development) та виокремлюються такі його основні типи: розвиток без розширення можливостей гідної зайнятості; розвиток без дотримання соціальної справедливості; несталый розвиток; розвиток без дотримання демократії; розвиток за рахунок втрати культурного різноманіття; розвиток в умовах нестабільності; розвиток із порушенням демографічних процесів; розвиток за рахунок зовнішніх ресурсів. Просторові аспекти людського розвитку охарактеризовані у роботах [8, 9], де питання забезпечення місцевими локальними благами розглянуто з точки зору інституціональної теорії, а його практична реалізація – як зона компетенції місцевого самоврядування, що актуалізує проблему рівня людського розвитку в населених пунктах різної таксонометричної приналежності.

Метою статті є обґрунтування теоретичних підходів до типологізації людського розвитку, визначення типів людського розвитку в Україні на основі емпіричних даних, отриманих у ході дослідження регіонального людського розвитку впродовж 2004–2013 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вкрай актуальними для України є міжрегіональна і міжпоселенська диференціація людського розвитку. Це означає, що у теоретичній та практичній площинах завдання вирівнювання регіонального людського розвитку має базуватися на подоланні просторових асиметрій, але при цьому враховувати динаміку окремих аспектів регіонального людського розвитку. Це спонукає до пошуку нових підходів та аналітичних інструментів, зокрема використання наукового методу типологізації.

Сутність типологізації полягає в ідентифікації та систематизації найважливіших структурних та/або функціональних властивостей об'єкта дослідження на основі заданих параметрів/критеріїв. Узагальнення міжнародної практики типологізації у сфері регіоналістики показало, що застосування цього наукового методу пройшло певні етапи розвитку – від простої типологізації різноманітних регіональних утворень до систематизації більш глибоких площин регіональної специфіки (так званих «полюсів росту», «полюсів стагнації», «точок конвергенції», «проблемних/кризових територій» та ін.), з виокремленням типологічних групувань (у тому числі «типів»¹, «підтипів»², «позасистемних типів»). Спочатку найбільшого поширення набули економічні параметри, а соціальні, географічні, екологічні та інші критерії включалися радше як маркери територій зі специфічними проблемами. Згодом популярності набувають такі аспекти аналізу, як ефективність соціальної політики, рівень та умови

¹ У регіональній економіці зазвичай виокремлюють три основні типи регіонального розвитку: 1) гармонійний (симетричний) – за досліджуваний період «розрив» між регіонами у рівні значень, обраних для аналізу/типологізації показників/критеріїв, скорочується; 2) асиметричний (дисгармонійний) – частина регіонів демонструє прогрес за певними показниками, в інших регіонах ситуація лише погіршується; 3) нейтральний – співвідношення у рівні обраних показників не змінюється.

² Як свідчить досвід розробки цієї наукової проблеми у РФ, кількість регіонів, що відображають усі основні характеристики власного «типу» чи «підтипу», є незначною. Більшість – це «перехідні» регіони, як у межах одного типу, так і між різними типами. Така «розмитість» меж та навіть їх часткове «накладання» є характерною ознакою соціально-економічного простору РФ, що істотно ускладнює типологізацію і, відповідно, формування моделей управління розвитком регіонів [10].

життя, бідність, депопуляція, безробіття, соціальне самопочуття населення тощо. Головною ознакою сучасних регіональних типологізацій є їхня практична орієнтація на потреби державотворення, а актуальність таких розробок зумовлена необхідністю формування пріоритетів регіональної політики національного та наднаціонального рівнів, оскільки, зазвичай, обґрунтовується перелік регіонів/територій, які можуть стати об'єктами урядової та/або міжнародної підтримки.

За підходами ООН типологізація країн за рейтингом Індексу людського розвитку відбувається за групами: «з дуже високим рівнем людського розвитку», «з високим рівнем людського розвитку», «з середнім рівнем людського розвитку», «з низьким рівнем людського розвитку»³ [1].

Державна служба статистики України здійснює групування регіонів за рівнем інтегрального та часткових індексів регіонального людського розвитку за такою градацією: «високий», «вище середнього», «середній», «нижче середнього», «низький» [11].

Російські дослідники за основу типології регіонів РФ використовують середньоросійські та медіанні рівні якості відповідних потенціалів (окремо людського та трудового). Усі суб'єкти РФ розподіляють по чотирьох групах: 1) «з відносно високою якістю» (індекс досліджуваного потенціалу регіону вищий за середньоросійській рівень); 2) «вищі за медіанний рівень» (індекс потенціалу регіону вище від медіанного, але нижчий за середньоросійський); 3) «нижче за медіанний рівень» (індекс потенціалу регіону перевищує значення індексів регіонів-аутсайдерів); 4) «з низькою якістю» (усі інші регіони, що не потрапили до трьох перших груп) [12, С. 108].

Отже, для типологізації людського розвитку зазвичай використовують підхід, за яким групування країн/регіонів здійснюється за певною ознакою – величиною або рангом відповідного індексу. На наш погляд, типологізацію людського розвитку доцільно розвивати як науковий напрям, не обмежуючись формалізованим підходом. Однак складність та багатоглибина феномену «людський розвиток» обумовлює низку методологічних проблем його типологізації:

1) на відміну від методу класифікації, один з об'єктів типологізації може бути віднесений до декількох «типів» або не належати до жодного. Проте при типологізації регіонального людського розвитку може спостерігатися ідентичність за кількома критеріями, однак жоден з об'єктів типологізації не може бути названий «позасистемним», тобто для кожного регіону дослідникам необхідно визначитися з типологією;

2) зазвичай групування об'єктів за ознакою/-ами типологізації є умовним, тобто допускається, що об'єкти можна розрізнити і за іншими ознаками. У нашому випадку завдання ускладнюється через те, що типологізація регіонів здійснюється саме за ознакою «людський розвиток», а це поняття є комплексним, тобто критерії типологізації мають враховувати гармонійність/збалансованість усіх складових Індексу регіонального людського розвитку (далі – ІРЛР): якість відтворення населення, стан соціального середовища, рівень добробуту та комфортність проживання, рівень освіти та забезпечення гідної праці;

3) при побудові моделі типологізації мають бути враховані такі положення: недоцільність механічного ранжування складових ІРЛР або інтегрального ІРЛР регіонів

³ Також є група «інші країни та території». Додатково розраховується Індекс людського розвитку для: макрорегіонів світу (Арабські держави, Східна Азія та Тихоокеанський регіон, Європа та Центральна Азія, Латинська Америка та Карибський басейн, Південна Азія, Африка до півдня від Сахари); найменш розвинених країн; малих острівних країн, що розвиваються [1].

як занадто формалізованого підходу до типологізації; неможливість використання лише «проблемного» принципу типологізації регіонів; доцільність одночасного врахування прогресу та асиметричності⁴ за окремими аспектами людського розвитку, виявлення загальних тенденцій розвитку – тобто відстеження якомога більшої кількості якісних змін. Таким чином, будуючи модель типологізації регіонального людського розвитку доцільно використовувати подвійну систему координат – рівень розвитку (як певна стадія розвитку) та динамічність розвитку (хоча повної синхронності за майбутніми ідентифікованими типами регіонального людського розвитку може не спостерігатися);

4) типологізацію регіонального людського розвитку доцільно виконувати за багаторівневою процедурою, оскільки у кожному регіоні спостерігається міжпоселенська диференціація значень відповідних індексів та показників. Комплексна просторова діагностика дозволить значно покращити якість самої моделі типологізації;

5) модель типологізації регіонального людського розвитку не може бути «одно-разовим» проектом, з обмеженим потенціалом використання. За необхідності вона має доповнюватися новими структурними елементами;

6) хоча майбутня ідентифікація типів регіонального людського розвитку може бути використана як підґрунтя для розробки різноманітних напрямів регіональної політики для кожного з регіонів, важливо, щоб кумулятивний ефект усіх управлінських рішень забезпечував сталість людського розвитку в усіх регіонах України.

Визначення типів людського розвитку доцільно починати з оцінки емпіричних даних щодо його тенденцій. Як видно з рис. 1, середньоукраїнська траєкторія зміни інтегрального ІРЛР за десятирічний період (2004–2013 роки) демонструє певний прогрес.

Найбільші досягнення спостерігаються у забезпеченні освіти [14] та відтворенні населення, що є позитивною рисою людського розвитку в Україні, оскільки саме ці аспекти у значній мірі обумовлюють якісні характеристики населення та визначають

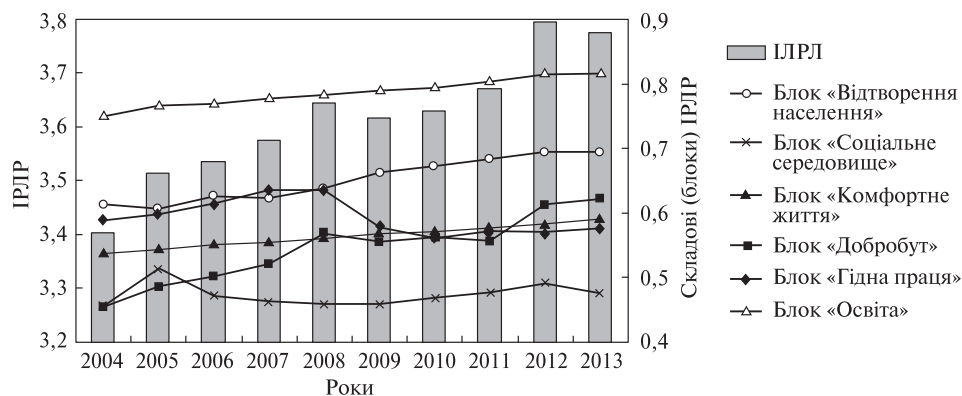

Рис. 1. Динаміка середньоукраїнського значення інтегрального ІРЛР та його складових протягом 2004–2013 років

Джерело: розраховано за даними [11].

⁴ Як зазначають дослідники, тип регіонального розвитку не може бути апіорі визначений як позитивний або негативний, оскільки результатом асиметричного розвитку може бути покращення одного з показників у декількох регіонах або, навпаки, зближення регіональних показників у часі може супроводжуватися їх тотальним погіршенням по всіх регіонах [13, С. 9].

людський потенціал. Стан гідної праці після падіння 2009 року залишається на низькому рівні і жоден регіон України не забезпечує помітного прогресу. Більшість показників комфортності проживання також перебувають на стабільно невисокому рівні. Стан соціального середовища є найгіршим серед усіх аспектів людського розвитку: за жодним із його параметрів не відбулось відчутного прогресу. У ряді регіонів значно зросла кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Кіровоградській, Житомирській та Чернігівській областях за досліджуваний період цей показник збільшився в 1,5–2 рази. У Кіровоградській та Закарпатській областях значно зросла злочинність (приблизно у 1,5 рази). В Івано-Франківській області на 40 % зросла кількість померлих від навмисного самоушкодження, а у Закарпатській області на стільки ж зросла підліткова народжуваність. Такий стан речей видається надто тривожним, адже соціальне оточення акумулює економічні, демографічні, соціальні негаразди суспільства, наслідками яких є соціально-психологічний дискомфорт, високий рівень злочинності й агресії, схильність до суїцидів, поширення соціальних хвороб та соціального сирітства.

Харківська область, яка посідає перше місце за рівнем людського розвитку, досягла кращих параметрів соціального середовища: зменшилась кількість хворих із вперше встановленим діагнозом туберкульозу, кількість хворих з вперше встановленим діагнозом алкоголізму та алкогольних психозів, кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також відбулось зниження рівня підліткової народжуваності. Однак необхідно зазначити, що такі сприятливі тенденції спостерігалися до 2013 року; у наступних роках очікується суттєве погіршення ситуації, і не лише у Харківській області.

За аспектом добробуту за досліджуваний період було досягнуто найбільшого прогресу – у 18 регіонах України значення відповідного індексу зросло на 30 % та більше. В цілому по країні зросли майже всі показники. Наприклад, частка домогосподарств, які робили заощадження або купували нерухомість: у семи регіонах (АР Крим, Закарпатській, Запорізькій, Луганській, Харківській, Чернівецькій та Чернігівській областях) цей показник зріс більше ніж утричі. Зростання у 2–3 рази відбулось ще в трьох регіонах. Майже у півтора рази зросла купівельна спроможність середньодушового доходу (від 1,4 до 2,0 разів у залежності від регіону). Значно збільшився також показник наявності в домогосподарствах базового набору товарів тривалого користування (холодильник, телевізор, пральна машина): за регіонами України в середньому на 40 %. Динаміка показників добробуту після невеликого кризового падіння знову набула тенденції до зростання, і в цілому забезпечила їх найбільший прогрес серед решти показників. Водночас треба відмітити значне уповільнення темпів зростання доходів населення та фактичного кінцевого споживання домогосподарств починаючи з 2012 року. Оціночні дані свідчать про те, що ця тенденція ще посилилась у 2014 році та першому півріччі 2015 року.

Важливими підсумками аналізу регіонального людського розвитку за десятирічний період є визначення характеру людського розвитку, його найпроблемніших складових та чинників. Отже, ознакою людського розвитку більшості регіонів України можна назвати зростання добробуту на тлі погіршення ситуації у сфері зайнятості населення. Відсутність прогресу у забезпеченні гідної праці найбільшою мірою обумовила вади людського розвитку [5].

Глибший аналіз дає краще розуміння сутності явищ, що відбулися, та дозволяє визначити типи розвитку окремих регіонів. Так, незважаючи на в цілому позитивну динаміку, досягнуті параметри людського розвитку в Україні безнадійно відстають

ІРЛР

Рис. 2. Траєкторії змін ІРЛР у 2004–2013 роках

Джерело: розраховано за даними [11].

від «ідеальної» траєкторії, яка мала б бути, якби за досліджуваний період ми досягли визначених – цільових індикаторів. Темпи зростання ІРЛР за цей період були досить слабкими: від 5 % у Донецькій до 21 % у Харківській областях. Траєкторії бажаного розвитку («ідеальна» траєкторія), фактична середньоукраїнська траєкторія, а також траєкторії областей з найвищим та найнижчим рейтингом 2013 року продемонстровано на рис. 2.

Тобто, враховуючи траєкторію бажаного розвитку, шкалу значень ІРЛР можна поділити на 5 груп: починаючи від мінімального значення для досліджуваного періоду (менше 3,5) – «дуже низький рівень розвитку», до максимально можливого цільового значення (понад 5,2) – «дуже високий рівень розвитку». Тоді регіони України за досліджуваний період розподіляються таким чином (рис. 3): у 2004 році 20 регіонів потрапляють до групи з дуже низьким рівнем людського розвитку, і лише 5 – до групи з низьким рівнем; у 2005 році група з дуже низьким рівнем стає значно меншою і охоплює 11 регіонів; надалі ця група скорочується, і у 2012 році зникає зовсім; на противагу цьому у 2012 та 2013 роках з'являється невелика група із середнім рівнем розвитку: три регіони (Харківська, Чернівецька та Львівська області). Регіони, які характеризуються високим та дуже високим рівнем розвитку протягом досліджуваного періоду, відсутні.

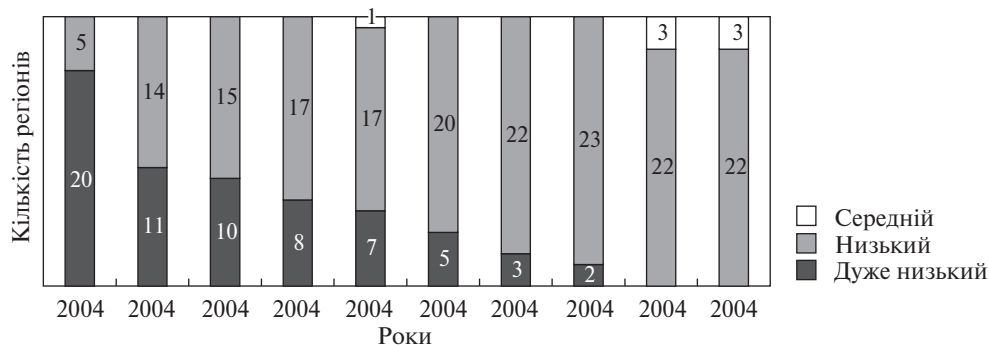

Рис. 3. Групи регіонів України за значенням ІРЛР у 2004–2013 роках

Джерело: авторські розрахунки.

Рівень регіональної диференціації за складовими ІРЛР (рис. 4) свідчить про нерівномірність просторового людського розвитку в Україні, особливо за такими аспектами, як стан соціального середовища та рівень добробуту населення. У той же час, зменшення коефіцієнту варіації за блоком «Гідна праця» у поєднанні з негативною динамікою його середньоукраїнського значення є ще одним свідченням занепаду сфери зайнятості на всій території України.

У якості типологізаційної ознаки можна розглянути індекси прогресу – темпи зростання часткових індексів людського розвитку за десятирічний період. Якщо темпи зростання часткових індексів є від’ємними, або коливаються близько нуля, це означає відсутність прогресу або регрес за відповідним аспектом розвитку; якщо темп зростання складає від 2 до 4 % – спостерігається незначний прогрес. Перевищення темпом зростання відмітки 4 % свідчить про наявність помітного прогресу. Розподіл регіонів України за ознаками прогресу демонструє табл. 1.

Наявні емпіричні дані⁵ дають змогу також ідентифікувати такі основні типи людського розвитку у регіонах України⁶: гармонійний (наприклад, Харківська область), інертний (Львівська, Луганська, Сумська), асиметричний (більшість регіонів), атиповий (м. Київ⁷). У рамках такої типологізації у подальших дослідженнях є можливість віднести певні регіони до двох типів одночасно (наприклад, виокремити асиметрично-інертний тип людського розвитку).

У практичній площині визначення типологічних номінацій регіонів дає змогу розширити традиційні підходи до розробки регіональної політики у сфері людського розвитку. На рис. 5 подано схему формалізованої системи відбору різноманітних методів, технологій та інструментів регіональної політики, що адаптовані до принципу типологізації регіонального людського розвитку.

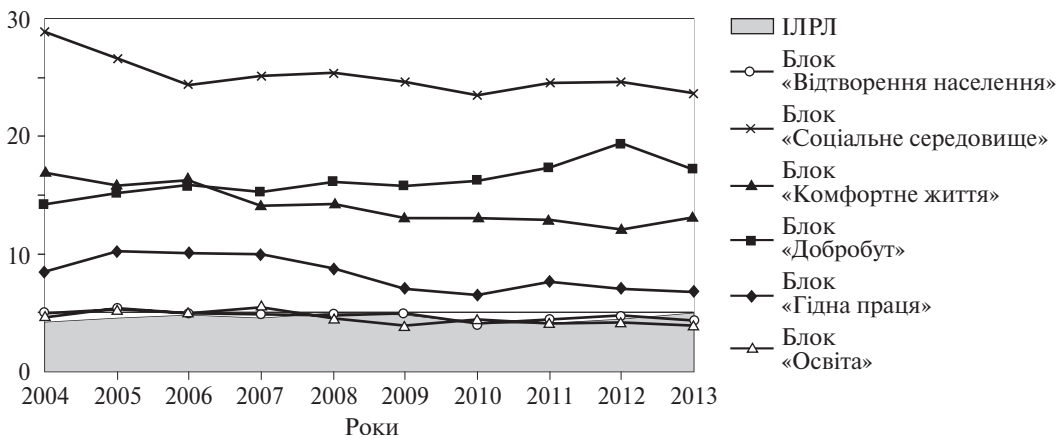

Рис. 4. Коефіцієнти варіації середньоукраїнського значення інтегрального ІРЛР та його складових у 2004–2013 роках, %

Джерело: розраховано за даними [11].

⁵ У рамках виконання НДР «Типологія регіонів за характеристиками людського розвитку: детермінанти, закономірності, формування політики», 2013–2015 рр., науковий керівник – чл.-кор. НАН України О.В. Макарова.

⁶ На відміну від підходів регіональної економіки (див. зноски 1), запропонована типологізація характеризує тенденції людського розвитку у кожному регіоні.

⁷ Саме через атипові характеристики людського розвитку м. Київ було виключено із оновленої Методики вимірювання регіонального людського розвитку [3].

Таблиця 1. Типи регіонів за ознаками прогресу людського розвитку (2004–2013 роки)

Тип групи регіонів за ознакою прогресу	Склад групи	Ознаки прогресу
Прогрес	Харківська область	Значне зростання добробуту та поліпшення соціального середовища за стабільності інших аспектів
Розвиток без ознак регресу	Львівська, Луганська та Сумська області	Стабільність показників
Розвиток з регресом за одним з аспектів	АР Крим, Вінницька, Донецька, Житомирська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Рівненська та Чернігівська області	Погіршення параметрів гідної праці
	Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Полтавська, Хмельницька, Кіровоградська, Черкаська та Чернівецька області	Погіршення соціального середовища
	Дніпропетровська та Херсонська області	Погіршення комфортності проживання
Розвиток з регресом за двома аспектами	Волинська область	Погіршення соціального середовища та параметрів гідної праці
	Полтавська область	Погіршення соціального середовища та комфортності проживання

Джерело: авторська розробка Макарової О.В., 2015 р.

Змістовна інтерпретація основних етапів розробки регіональної політики для типологічних номінацій регіонів охоплює власні базові елементи (рис. 5). Так, у якості технології оцінювання проблемного поля людського розвитку запропоновано «проблемно-цільовий ромб», кількісну та якісну екстраполяцію або сценарний метод. Наступним етапом є вибір методів управління проблемними аспектами (розробка програм або стратегій, цілеспрямованих заходів або окремих управлінських рішень). У залежності від значущості проблем, що вирішуються, а також масштабів їх корегування, обґрунтовується рівень управлінського впливу (державний, регіональний або місцевий). Вибір методу політики (вирівнювання чи домінування) залежить від пріоритетності завдань у кожному регіоні (зменшення диспропорційності за окремими аспектами людського розвитку або перерозподіл ресурсів на користь т. зв. «точок росту»), а також рівня локалізації/впливу управлінських заходів (місто-село, регіон-регіон, «ядро-периферія», окрема проблемна територія). Серед завершальних, але не менш важливих етапів розробки регіональної політики, є вибір ефективних технологій управління регіональним людським розвитком (делегування повноважень, субсидіарність, партисіпатизм [15], соціальне партнерство) та відповідних механізмів відповідальності. На наш погляд, потрібно активніше використовувати сучасні соціальні технології управління регіональним людським розвитком, оскільки вони дозволяють налагодити більш дієвий діалог між населенням та владою для вирішення локальних проблем регіонального соціуму.

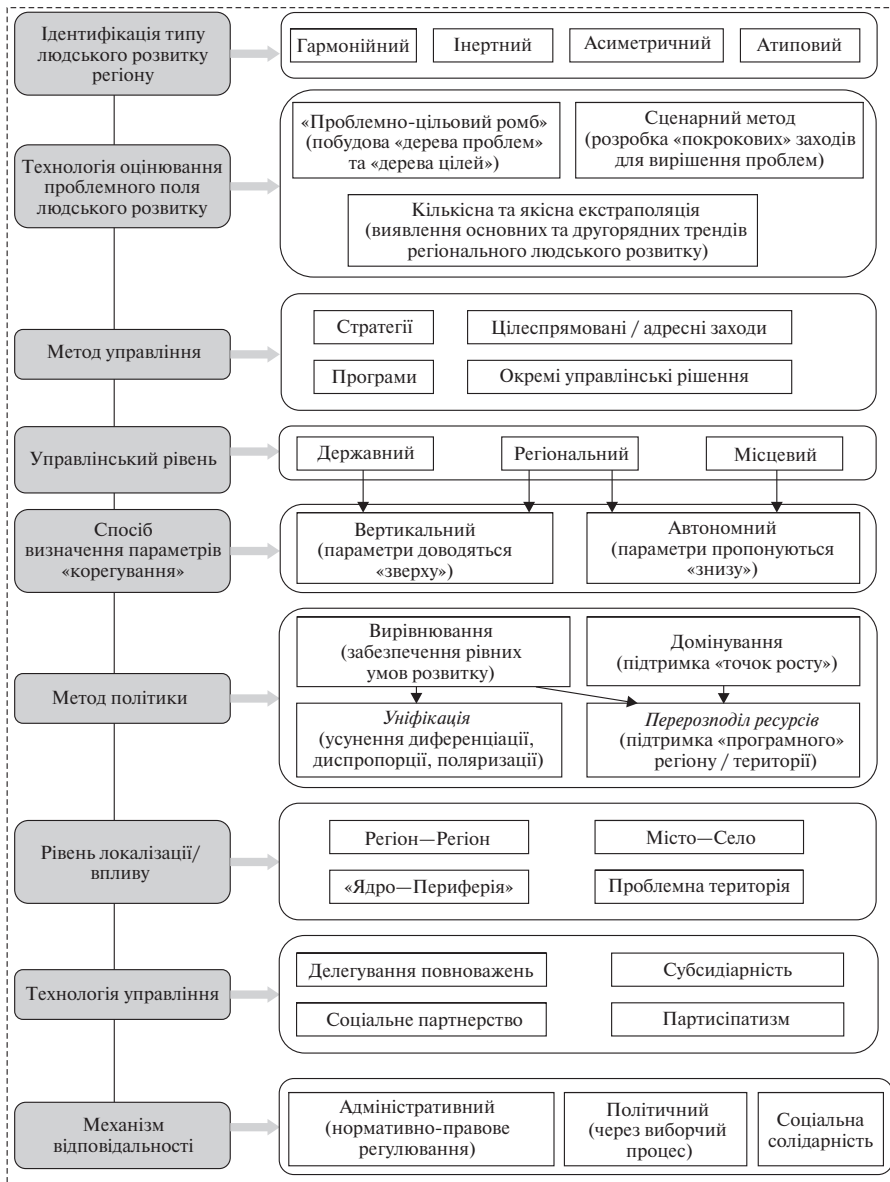

Рис. 5. Схема використання оцінки регіонального людського розвитку для розробки регіональної політики

Джерело: авторська розробка Хмелевської О.М., 2015 р.

Висновки

1. Ключові тенденції людського розвитку в регіонах України протягом 2004–2013 років показали збереження не тільки значної міжрегіональної диференціації за окремими аспектами людського розвитку, а й низки негативних внутрішньорегіональних особливостей, серед яких – значна міжпоселенська диференціація та стагнація деяких характеристик розвитку.

2. З урахуванням виявлених тенденцій та з метою обґрунтованої ідентифікації типів регіонів за динамікою і характеристиками людського розвитку запропоновано використання наукового методу типологізації. Типологізація є логічним доповненням методів оцінки та ранжування регіонів за рівнем людського розвитку, отже її функціональне призначення дає змогу надати повнішу та якіснішу інформацію про перебіг відповідних процесів у регіонах України.

3. Проблема типологізації людського розвитку є новітнім напрямом досліджень, зокрема така її площина, як типологізація регіонального людського розвитку. У статті окреслені методологічні підходи до типологізації регіонального людського розвитку, функціональні та процедурні особливості такої типологізації. Запропоновано ідентифікувати такі основні типи людського розвитку у регіонах України: гармонійний, інертний, асиметричний, атиповий.

4. Застосування методу типологізації зумовлено також багатоаспектністю та складністю просторової ієрархії регіонів як об'єктів управління, що має за мету згладжування диспропорційності та забезпечення більшої збалансованості людського розвитку. Запропоновано схему використання оцінки регіонального людського розвитку для розробки ефективної регіональної політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. United Nations Development Programme [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/>
2. India 2001. National Human Development Report / Planning Commission Government of India, 2002. – 305 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.planningcommission.nic.in
3. Методика вимірювання регіонального людського розвитку: затверджена рішенням Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України від 13.06.2012 р. №123-м) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.idss.org.ua
4. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (колективна монографія) / відпов. за випуск Л.М. Черенко, О.В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – У 2-х т. – К., 2012. – 436 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/Lud_rozv_2013.pdf
5. Макарова О.В. Вимірювання людського розвитку в регіонах України: методологічні аспекти та оцінка результатів // Економіка України. – 2015. – № 3. – С. 41–53.
6. Gerasymenko G.V. Non-Balanced Human Development: Global Determinants and Challenges for Ukraine // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 2 (22). – С. 45–56. – doi: 10.15407/dse2014.02.045.
7. Герасименко А.В. Современные демографические вызовы как предпосылки «негативного» человеческого развития // Весник Брєсцкага ўніверсітэта. Серья 1. Філасофія, палітологія, сацыялогія. – 2015. – № 1. – С. 136–141. – doi: 10.15407/dse2014.02.045
8. Калашнікова Т.М. Забезпечення територіально локалізованими благами в контексті людського розвитку // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1 (23). – С. 102–112. – doi: 10.15407/dse2015.01.102.
9. Калашнікова Т.М. Надбання французької школи просторової економіки в контексті людського розвитку // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 4. – С. 3–9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/02.pdf>
10. Региональная экономика и управление : Учебное пособие / Под ред. Е.Г. Коваленко. – СПб. : Питер, 2005. – 288 с.
11. Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень / Відп. за вип. О.О. Кармазіна. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 62 с.
12. Римащевская Н.М., Мигранова Л.А., Токсанбаева М.С. Человеческий и трудовой потенциал российских регионов // Народонаселение. – 2014. – № 3. – С. 106–119 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.isesp-ras.ru/images/narodonaselenie/2014_3.pdf

13. Дьякова О.В. Механизм сглаживания социально-экономической поляризации регионов : Автореф. дис... канд. экон. наук: 08.00.05. — Тамбов, 2003. — 17 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.tstu.ru/book/elib/pdf/2003/dyakova.pdf>
14. Хмелевська О.М. Людський розвиток регіонів України: оцінка досягнень у сфері освіти // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. — 2014. — Вип. 9, Частина 7. — С. 170–175 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ej.kherson.ua/index.php/arkhiv-vidannya/2014>
15. Иващенко Н.Н. Партиципаторный подход в решении проблем населения // Народонаселение. — 2012. — № 2. — С. 16–22 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.isesp-ras.ru/images/narodonaselenie/2012_2.pdf

REFERENCES

1. United Nations Development Programme. Retrieved from: <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/> [in English].
2. India 2001. National Human Development Report (2002). Planning Commission Government of India. Retrieved from: www.planningcommission.nic.in [in English].
3. Metodyka vymiriuvannia rehional'noho liuds'koho rozvytku [Methodology for Measuring Regional Human Development for Ukraine] (2012). Kyiv: Prezidiia NAN Ukrainy, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: <http://www.idss.org.ua/public.html> [in Ukrainian].
4. Liuds'kyj rozvytok v Ukraini: transformatsiia rivnia zhyttia ta rehional'ni dysproportsii [Human Development in Ukraine: Transformation of the Standard of Living and Regional Disproportion. Multi-authored monograph] (2012). Kyiv: In-t demohrafii ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. Retrieved from: http://www.idss.org.ua/monografii/Lud_rozv_2013.pdf [in Ukrainian].
5. Makarova, O.V. (2015). Vymiriuvannia liuds'koho rozvytku v rehionakh Ukrainy: metodolohichni aspekty ta otsinka rezul'tativ [Measurement of the human development in Ukraine's regions: methodological aspects and the evaluation of results]. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 3, 41-53 [in Ukrainian].
6. Gerasymenko, G.V. (2014). Non-Balanced Human Development: Global Determinants and Challenges for Ukraine. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika - Demography and Social Economy*, 2, 45-56 [in English]. doi: 10.15407/dse2014.02.045.
7. Gerasymenko, G.V. (2015). Sovremennye demograficheskie vyzovy kak predposylki «negativnogo» chelovecheskogo razvitiia [Modern Demographic Challenges as Determinants of «Negative» Human Development]. *Vesnik Brjessckaga wniversitjeta: Seryja 1. Filasofija, palitologija, sacyjalogija - Herald of Brest University. Series 1: Philosophy, Politology, Sociology*, 1, 136-141 [in Russian].
8. Kalashnikova, T.M. (2015). Zabezpechennia terytorial'no lokalizovanykh blahamy v konteksti liuds'koho rozvytku [Providing with Territorially Localized Benefits in the Context of Human Development]. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika - Demography and Social Economy*, 1, 102-112 [in Ukrainian]. doi: 10.15407/dse2015.01.102.
9. Kalashnikova, T.M. (2015). Nadbannia frantsuz'koi shkoly prostorovoi ekonomiky v konteksti liuds'koho rozvytku [Achievements of the French School of Spatial Economy in the Context of Human Development]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky - Global and National Problems of Economy*, 4, 3-9. Retrieved from: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/02.pdf> [in Ukrainian].
10. Kovalenko, E.G. (Ed.). (2005). *Regional'naja jekonomika i upravlenie* [Regional Economy and Management]. SPb.: Piter [in Russian].
11. Rehional'nyj liuds'kyj rozvytok: Statystychnyj biuletен' [Regional Human Development: Statistical Bulletin]. (2014). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [in Ukrainian].
12. Rimashevskaya, N.M., Migranova, L.A., Toksanbaeva, M.S. (2014). Chelovecheskij i trudovoj potencial rossijskikh regionov [Human and Labour Potential of the Russian Regions]. *Narodonaselenie - Population*, 3, 106-119. Retrieved from: http://www.isesp-ras.ru/images/narodonaselenie/2014_3.pdf [in Russian].
13. Д'якова, О.В. (2003). Механизм сглаживания социальной поляризации регионов [Mechanism of smoothing of socio-economic polarization of regions]: Extended abstract of candidate's thesis. Tambov. Retrieved from: <http://www.tstu.ru/book/elib/pdf/2003/dyakova.pdf> [in Russian].

14. Khmelevska, O.M. (2014). Liuds'kyj rozvytok rehioniv Ukrainy: otsinka dosiahnen' u sferi osvity [The Human Development of the Regions of Ukraine: the Assessment of Achievements in the Sphere of Educational]. Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky, Scientific Herald of Kherson State University. Series: Economic Science, 9/7, 170-175. Retrieved from: <http://www.ej.kherson.ua/index.php/arkhiv-vidannya/2014> [in Ukrainian].
15. Ivashinenko, N.N. (2012). Partisipatornyj podhod v reshenii problem naselenija [Participatory approach to solving problems of the population]. Narodonaselenie - Population, 2, 16-22. Retrieved from: http://www.isesp-ras.ru/images/narodonaselenie/2012_2.pdf [in Russian].

Стаття надійшла до редакції журналу 01.07.2015.